

Tillhörande detaljplan för del av fastigheten
VÄSTHORJA 12:5
(vid Gröndalsleden – Sveavägen) i Värnamo stad

KULTUR- OCH NATURLJÖUTREDNING

Metod

Analysen av kultur- och naturvärden är utförd inom ett större yta på fastigheten Västhorja 12:5 samt mindre ytor på fastigheterna Västhorja 12:3, Västhorja 12:4 och Västhorja 12:61. Analysen består av kultur- och naturmiljöunderlag med information och dokumentation av registrerade kultur- och naturvärden i området, länsstyrelsens GIS-databas och riksantikvarieämbetets databas, fornsök samt en fältinventering.

Bakgrund

Västhorja gränsar till den nordvästra utkanten av Värnamo stad. Bygden består av ett äldre agrart kulturmiljölandskap med äldre bebyggelse och även forn- och kulturlämningar från skilda perioder. Västhorja by omfattar i huvudsak bebyggelse utmed Rusthållarevägen och Borgbackasvägen. I området finns byggnader från slutet av 1700-talet och mitten av 1800-talet. Väster om bebyggelsen finns ett äldre agrart kulturlandskap med inslag av hagmark och slätteräng. Kulturlandskapet i närområdet innehåller även en mycket komplex fornlämningsmiljö från skilda tidsperioder.

Västhorja omnämndes först i skrift 1286 och bestod på 1500-talet av fyra frälsehemman och ett klosterhemman, ägt av Nydala kloster. "Horj" är en variant av "harj", vilket betyder "blockrik, stenig terräng". Det syftar troligen på berghällar i södragården och mellangården. "Väst" syftar på en orientering i landskapet i förhållande till berghällarna.

Arkeologiska undersökningar och utredningar

I Västhorjas södra del genomfördes 1991 en utredning där fossil åkermark med äldre odlingspår och ett skålgropsblock påträffades. Inför den planerade Gröndalsleden genomfördes en arkeologisk utredning 1992. Där påträffades boplatslämningar från förhistorisk tid eller medeltid påträffades.

År 1999 genomfördes en arkeologisk utredning och år 2000 en förundersökning med anledning av den nya tillfarten från Sveavägen till Gröndalsleden. Då påträffades en boplatz från äldre eller mellersta bronsålder (1400 – 850 f Kr).

År 2018 genomfördes en arkeologisk utredning inom den södra delen av Västhorja 12:5. Där påträffades fynd som utvidgades ytorna av för två av de befintliga fornlämningarna, Värnamo 12:2 och Värnamo 16:1. I området påträffades även en härdgrop och en sotfläck från förhistorisk tid, troligen äldre järnålder.

Kulturmiljöer

Registrerade kulturlämningar i fornsök undersökningsområdet

- Värnamo 161:1, Värnamo 161:2, Värnamo 161:3, Värnamo 161:4, fornlämningsliknade lämningar, bevakningsobjekt.
- Värnamo 366:1, boplatz, fornlämning.

Värnamo 161:1, Värnamo 161:2, Värnamo 161:3 samt Värnamo 161:4 är registrerade som kategorin fornlämningsliknade lämningar med den antikvariska bedömningen, bevakningsobjekt.

Värnamo 366:1, är registrerade som boplatz är undersökt i samband med en exploatering av en bilväg i området. Boplatzen undersöktes år 2000 i samband med en exploatering av den nuvarande bilvägen.

Registrerade kulturlämningar i fornsök närområdet, 300 meter från undersökningsområdet

RAÄ-nummer Värnamo 11:1. Antikvarisk status, fornlämning. Kategori, lämningstyp, gravar.

RAÄ-nummer Värnamo 10:1. Antikvarisk status, bevakningsobjekt. Kategori, lämningstyp, hällristning.

RAÄ-nummer Värnamo 12:1. Antikvarisk status, fornlämning. Kategori, lämningstyp, gravar.

RAÄ-nummer Värnamo 12:2. Antikvarisk status, fornlämning. Kategori, lämningstyp, blästbrukslämning.

RAÄ-nummer Värnamo 16:1. Antikvarisk status, fornlämning. Kategori, lämningstyp, gravar.

RAÄ-nummer Värnamo 17:1. Antikvarisk status, övrig kulturhistorisk lämning. Kategori, lämningstyp, fornlämningsliknande lämning.

RAÄ-nummer Värnamo 18:1. Antikvarisk status, fornlämning. Kategori, lämningstyp, gravfält.

RAÄ-nummer Värnamo 27:1, 37:2 och 37:3. Antikvarisk status, fornlämning. Kategori, lämningstyp, gravar.

RAÄ-nummer Värnamo 36:1. Antikvarisk status, fornlämning. Kategori, lämningstyp, gravar.

RAÄ-nummer Värnamo 93:1. Antikvarisk status, fornlämning. Kategori, lämningstyp, grav.

RAÄ-nummer Värnamo 197:1. Antikvarisk status, övrig kulturhistorisk lämning. Kategori, lämningstyp, husgrund, historisk tid.

RAÄ-nummer Värnamo 379. Antikvarisk status, övrig kulturhistorisk lämning. Kategori, lämningstyp, fyndplats.

RAÄ-nummer Värnamo 352:1. Antikvarisk status, övrig kulturhistorisk lämning. Kategori, lämningstyp, fyndplats.

Historiska kartor

Kartmaterialet består av Värnamo sockenkarta, 1852, Laga skifte, Västhorja by, 1862 samt Ekonomiska kartan, 1953, Forsheda 5D7g.

Enligt studierna av Värnamo sockkartan, 1952 bestod den största delen av området av mader, en fuktig ängsmark: Den fanns även ängsmark med inslag av lövträd där vegetationen var torrare och mer stenbunden. Ängsmarken skördades genom slåtter. Enligt kartan och tillhörande protokollet från lagaskiftet av Västhorja by från 1862, bestod den nordöstra delen av undersökningsområdet av Västhorja by. Efter att skiftet genomfördes så omfördelades ägorna och flera gårdar flyttades ut till nya ägor. Västhorja mellangård och Västhorja södergård är tre fastigheter som återstår av den äldre bytomten Västhorja by.

På den ekonomiska kartan från 1953 är undersökningsområdet till sin karaktär mer öppet och mindre skogbevuxet. Stora delar av marken användes sannolikt som hagmark med betesdjur.

Bebyggelsen

Längs Rusthållarevägens västra sida ligger tre äldre gårdar. De timrade manbyggnaderna av parstugetyp är uppförda i 1 ½ respektive två våningar och har faluröda locklistpaneler och sadeltak.

Manbyggnaden på Västhorja Mellangård (Laglåsaren 1), Rusthållarevägen 5, är uppförd på 1890-talet. Byggnaden är renoverad och omges av en modern trädgård.

Lagläsaren 1, Rusthållarevägen 5.

Västhorja Mellangård (Lagläsaren 2), Rusthållarevägen 3, har en manbyggnad uppförd på 1850-talet. På fastigheten finns en äldre bod från början av 1800-talet. Den timrade boden har en hög källarvåning i sten mot vägen, och dörrar med liggande bred fasspont.

Lagläsaren 2, Rusthållarevägen 3.

Västhorja Södergård (Lagläsaren 3) på Rusthållarevägen 1 har en manbyggnad uppförd ca 1800. Byggnaden har en förstukvist med lövsågerier mot öster.

Lagläsaren 3, Rusthållarevägen 1.

De ursprungliga bostadshusen ger bebyggelsen ett enhetligt uttryck i skala och färgsättning. Bebyggelsen ligger traditionellt inte på den goda rika odlingsjorden utan på mer stenig mark i anslutning till jordbruksmarken. Husen är av äldre agrar karaktär i trä och med rödfärgad och även gulfärgad mörkare färgsättning.

De nya husen på Rusthållarevägens östra sida har till viss del lånat drag vad gäller form och materialval från den angränsande äldre bebyggelsen.

I vägskälet mot Alandsryd påträffas Västhorja gård vid Alandsrydsvägen 1 (Häradsdomaren 1), uppförd i slutet av 1700-talet. Den herrgårdsinspirerade byggnaden är timrad i 1 ½ våning, har en gul locklistpanel, brutet tak med enkupigt tegel och ett halvmåneformade fönster i vindsvåningen. Huset omges av en parkliknande trädgård med flera stora lövträd och framför byggnaden finns en planterad rundel.

Häradsdomaren 1, Alandsrydsvägen 1.

Fältinventering, maj 2019

Undersökningsområdet domineras av ett kulturlandskap som hävdats med en långvarig kontinuitet av både åker, ängs och hagmark. I den centrala delen av undersökningsområdet finns en större yta som tidigare varit uppodlad och skiftat mellan åker, ängs och hagmark. Den mångåriga hävden av landskapet har dock under senare år till viss del brutits eller minskat. Det visar stadiet av igenväxning som både pågår inom delar av området. Inom undersökningsområdet finns ca 10 st mindre odlingsrösen. Dessa är resultat av äldre agrar markanvändning och anlagda intill äldre åker-, äng- och hagmark och bruksvägar, ca 0,3–0,5 meter i diameter och ca 0,1–0,3 meter höga.

Fossil åker- och ängsmark.

Röjningssten intill den fossila odlingsmarken.

I den norra delen intill ett mindre vattendrag finns en stensatt källa, delvis raserad. I den sydöstra delen finns en brunn samt en inhägnad vattenkälla belagd med ett lock.

Brunn.

Vattenkälla.

I den norra delen av undersökningsområdet mot Sveavägen finns en äldre mindre stig/väg. Den är anlagd på en låg bergsrygg och har sannolikt använts som bruksvägar till inom området. Längst den västra sidan av vägen finns inslag av röjningssten och ca 10 meter mindre block.

Äldre bruksväg, söder om Sveavägen.

Den äldre bruksvägen, delvis avgränsad av stenar och block.

I de norra delarna finns en stensatt rad efter en mindre och lägre bro över sankmarken. Bron, ca 10 x 2 meter i öst-väst riktning och är stensatt i den södra delen.

Äldre bro över sankmark, avgränsad av stenar.

Kulturlämningarna sannolikt från historisk tid och sentida och bör därför att karakteriseras som övriga kulturhistoriska lämningar. Under tidigare undersökningar inom det nuvarande undersökningsområdet har inte några av dessa kulturlämningarna registrerats i fornsök.

De fyra registrerade posterna i fornsök, Värnamo 161:1, Värnamo 161:2, Värnamo 161:3 samt Värnamo 161:4, utgörs av fornlämningsliknade lämningar. Den antikvariska statusen är bevakningsobjekt. De fornlämningsliknade lämningarna är belägna i terräng med sluttande sank mark eller på lägre stenbunden bergsrygg. Platserna är otydliga och placeringarna i landskapet medför att dessa därför är svårbedömda utan närmare undersökningar. Röjningssten är även påförd på Värnamo 161:1.

Värnamo 161:1, fornlämningslikande lämning med röjningssten.

Värnamo 161:4, fornlämningslikande lämning.

Det är tveksamt om åtminstone tre av bevakningsobjekten är fornlämningar. De utgörs troligen istället av naturliga formationer eller resultat av exploatering av sentida åtgärder, vilket även framhålls i den antikvariska undersökningen i fornsök från 1984. Ett bevakningsobjekt Värnamo 161:3 är av mer osäker bedömning p g a av objektets form och placering i terrängen.

Naturmiljöer

I den nordvästra delen finns högre terräng med torrare mark och även en större sammanhängande yta av hållmark. Här växer rikligt med styvmorsviol vid sidan av mossor och lavar. I den nordöstra delen finns en lägre och fuktig terräng. Här växer rikligt med humleblomster. Båda områdena med dess flora är värdefulla att bevara som karaktärsarter i kultur- och naturlandskapet. Båda arterna är även viktiga för insekterna vid deras pollinering.

Styvmorsviol.

Område med styvmorsviol,

Humleblomster.

Naturvärden registrerade i länsstyrelsens GIS-databas.

- Grova träd, registrerade av länsstyrelsen. Tre ekar i den östra delen av hagmarken nära bebyggelsen. Flera grova träd växer intill den grusbelagda GC-vägen som avgränsar den södra delen av undersökningsområdet.
- Bäckmiljö, registrerade av Skogsstyrelsen. I den sydvästra delen av hagmarken närmast korsningen av GC-vägen och Gröndalsleden finns ett mindre område registrerat som bäckmiljö med naturvärden. Det registrerade området finns även på andra sidan av Gröndalsleden. Naturvärdena består av träd beväxta i en bäckmiljö.

Fältinventering

Utredningsområdet består av en småkuperad terräng. I den västra delen med berg i dagen och i den östra delen finns ett vattenfyllt surdråg i nordsydlig riktning.

I den sydvästra delen är terrängen brantare med berg i dagen, kontrast mot den övriga flackare delen av undersökningsområdet.

Undersökningsområdet domineras av en trädbevuxen hagmark med lövträd och betespräglad vegetation. Trädslagen domineras av björk. I den västra delen finns även ett inslag av ek. I mitten och den östra delen är öppen betesmark. I den mittersta delen finns ett större sammanhängande område av sankmark beväxt med lövträd. Delar av hagmarken består av småkuperad stenbunden mark och även med berg i dagen, särskilt markant i den västra delen. Även intill sankmarken finns ett parti av berg i dagen.

Undersökningsområdet inkluderar även mindre naturvärden, främst där marken tidigare varit hag/betesmark. Där finns hägg, rönn och inslag av större tallar, granar och ekar. Även inslag av död stående och liggande ved beväxt med trätickor. Vattendraget har som biotop med återkommande flöden av översilning på omkringliggande mark har viktiga naturvärden för olika växter och djur.

Stående död ved med trätickor.

Stråket av sankmarken i nordöstlig riktning från bilvägen.

Det hävdade kulturlandskapet med dess naturvärden i undersökningsområdet är till övervägande del väl bevarade i form genom en kontinuerlig av betesdjur. Det domineras av hagmark med ett öppet gräsbevuxet landskap. Mindre träddungar och fristående solitärträd omsluter det öppna landskapet. I den västra delen är berg i dagen. Vegetationen är mer tätbevuxen med tall och ek. Björkar i olika åldrar dominerar i den mellersta delen av undersökningsområdet och bildar där mindre trädbevuxna dungar. Där finns även inslag av hägg och apel. Längst surdraget i den östra delen bildar al och sälg obelysta och slutna korridorer av vegetation som gynnas av skuggiga miljöer. Utspridda inom undersökningsområdet finns även inslag av större ekar.

Det biologiska kulturarvet präglar delar av undersökningsområdet genom äldre ängsslåtter och senare tid av betshagmark. Frukträd av apel och bigarrå och bärbuskar av vinbär och krusbär utgör karakteristiska arter av präglat biologiskt kulturarv.

Bigarråträd.

Vinbärsbuske.

Förslag till bestämmelser för kultur- och naturmiljövärdena i ny detaljplan

Det kulturlandskap som finns i undersökningsområdet är inte av samma karaktär om fanns för hundra år sedan, innan laga skiftet på 1800-talet eller det förhistoriska Västhorja men går att identifiera spår, lämningar och avsnitt som är av lång hävd i landskapet eller från viktiga skeenden i vår närliggande historia. Det är viktiga avtryck som hjälper oss att avläsa och förstå kulturlandskapets historia och utveckling och även sammanhang.

Eftersom det inte pågår någon jordbruksverksverksamhet inom undersökningsområdet, så omfattas inte inga av kulturlämningarna av biotopskydd. Biotopskyddsområden är ex. odlingsrösen och stenmurar i jordbruksmark, små mark- och vattenområden som är viktiga att bevara för den biologiska mångfalden. Däremot är det viktigt att kulturlämningarna bevaras, då dessa har ett kulturhistoriskt värde och berikar det befintliga kulturlandskapet. Kulturlämningarna och det biologiska kulturarvet är resultat av markanvändningen och utgör därför värdefulla element i kulturlandskapet. Det är angeläget att tillgängliggöra och lyfta fram kulturmiljöerna genom att utföra riktade skötselåtgärder i form av röjning från vegetation som växer på i intill kulturlämningarna. Det är viktigt att landskapet fortsätter att hållas öppet betesdjur eller andra skötselåtgärder. På sikt är det även viktigt att gallra mindre träd och röja bort sly för att motverka igenväxningen av landskapet. En annan bra åtgärd är placera ut informationsskyltar för att informera om och tillgängliggöra kulturmiljövärden och naturvärden inom undersökningsområdet.

Ny bebyggelse ska placeras varsamt i kulturlandskapet. Hänsyn ska tas till både kultur- och naturmiljön, kulturlämningar och den äldre bebyggelsen öster och söder om undersökningsområdet. En skolbyggnad bör därför uppföras i trä i en eller två våningar med sadeltak. Utformning och färgsättning ska anpassas i äldre dovare karaktär, ex. faluröd eller linoljefärg i gul för att anpassas in i det agrara kulturlandskapet. En lämplig placering av skolbyggnaden är på den fossila odlingsmarken som finns i mitten av undersökningsområdet. Där finns ett generöst utrymme för skolan. Placeringen innebär flera fördelar, skolan ges en närhet till befintliga natur- och kulturmiljövärden som bevaras och tillgängliggörs. Med pedagogik och information om värdena, tillgängliggörs det till skolans elever, personal och besökare.

Det igenväxande skogspartiet norr om den äldre odlingsytan bör gallras och röjas från en del av vegetationen för att gynna större växande träd i området. Det fuktiga stråket av vatten och sankmark i öster bör däremot bevaras för dess naturvärden och lämnas orört. Det viktigt att

biotopen med vatten finns kvar i landskapet. Det bildar även en naturlig avgränsning mot den befintliga bebyggelsen i Västhorja, utanför undersökningsområdet.

Källor

Länsstyrelsen i Jönköpings läns GIS-databas.
Fornsök, Riksantikvarieämbetet.

Historiska kartor, Lantmäteriet

Värnamo sockenkarta, 1852.
Laga skifteskarta, Västhorja by, 1862.
Generalstabskartan, Landeryd, 1871.
Ekonomisk karta, Värnamo 5D8i, 1953.

Kulturmiljöutredningar

Värt att värna, kulturmiljöutredning för Värnamo kommun, 2000.
Kulturhistorisk utredning, Värnamo kommun, 1984.

Arkeologiska utredningar och förundersökningar i undersökningsområdet

Boplatsslämningar i Västhorja, Arkeologisk utredning, etapp 2. Jönköpings läns museum, Arkeologisk rapport 1999:93.

Arkeologiska utredningar och förundersökningar i närområdet

Boplatsslämningar i Västhorja. Inför Sveavägens förlängning och anslutning till Gröndalsleden. Jönköpings läns museum, Arkeologisk rapport 1999:33.

Gröndal A & B. Inför byggande av bostäder. Jönköpings läns museum, Arkeologisk rapport 2002:55.

Gröndal. Inför planerad villabebyggelse. Jönköpings läns museum, Arkeologisk rapport 2002:58.

Härdar i Västhorja. Arkeologisk utredning och särskild undersökning inför byggnation av villor. Jönköpings läns museum, Arkeologisk rapport 2013:07.

Väster om Västhorja. Inför upprättande av detaljplan för nya bostäder. Jönköpings läns museum, Arkeologisk rapport 2004:53.

Västhorja 12:5. Arkeologisk utredning inför villabebyggelse inom fastigheten Västhorja 12:5. Jönköpings läns museum, Arkeologisk rapport 2017:25.

Juni 2019

SAMHÄLLSBYGGNADSFÖRVALTNINGEN

Peter Andersson
Kommunantikvarie